

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ԵՒ
ԹՈՒՐՔԻԱ-ԻՍՐԱՅԷԼ
ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՇԱԿԵԱՆ
garshakyan@mail.ru

ՍՈՒՏՔ

Յօդուածում անդրադարձ է կատարւում թուրք-իսրայէլական յարաբերութիւններում առկայ աննախադէպ լարուածութեանը եւ դրա հիմնական դրդապատճառներին, որոնք սկիզբ են առել դեռեւս 2008 Դեկտեմբեր-2009 Յունուար ամիսներին Իսրայէլի կողմից Գազայի Հատուածի վրայ յարձակման հետեւանքով:

Այս համապատկերում դիտարկւում են Իսրայէլի իշխանութիւնների կողմից Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման հնարաւորութիւնը եւ դրան նպաստող հիմնական գործօնները:

Յօդուածում վերլուծւում են նաեւ թուրք-իսրայէլեան յարաբերութիւնների լարուածութեան պայմաններում եւ դրա զարգացման բոլոր փուլերում Թուրքիայի հակաիսրայէլեան քաղաքականութեան կանխարգելման համար ԱՄՆի կողմից Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման հնարաւորութիւնը՝ ԱՄՆի հրէական կազմակերպութիւնների աջակցութեամբ:

Ա. ԳԱԶԱՅԻ ՌՄԲԱԿՈԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԹՈՒՐՔ-ԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ
ԼԱՐՈՒԱԾՈՒԹԵԱՆ ՍԿԻԶԲԸ

Իսրայէլ-Թուրքիա պետական յարաբերութիւնները լուրջ փորձութիւնների առջեւ կանգնեցին Իսրայէլի կողմից պաղեստինեան տարածքներում 2008ի վերջին սկսած եւ 22 օր տեւած ոմբակոծումների հետեւանքով («Չուլածոյ Արճիճ» գործողութիւն): Լարուածութիւնը սկսուեց, երբ Թուրքիայի վարչապետ (այժմ նախագահ) Ռեճէփ Թայիփ Էրդողանը խստօրէն դատապարտեց Իսրայէլի կողմից Գազայի Հատուածի ոմբակոծութիւնը՝ այն որակելով ցեղասպանութիւն: Թէեւ 2009 Յունուարի 17ին Իսրայէլը միակողմանի զինադադար յայտարարեց եւ սկսեց զօրքերի դուրսբերումը Գազայի Հատուածից, իսկ «Համաս»ը մէկ շաբաթով միացաւ զինադադարին, բայց Էրդողանը շարունակեց դատապարտել

Իսրայելի գործողությունները: Նախքան զինադադարը նա Իսրայելին դատապարտում էր Գազայի Հատուածում ռազմական գործողություններ իրականացնելու համար: Զինադադարից յետոյ նա սկսեց դատապարտել «Պաղեստինին իբրեւ պետութիւն», իսկ «Համաս»ին՝ որպէս «երկրի օրինական իշխանութիւն» չճանաչելու համար՝ պատճառաբանելով, թէ 2005 Յունուարի ընտրութիւններում «Համաս»ը ստացել է ընտրողների ձայների 75 տոկոսը: Էրդողանը Իսրայելին մեղադրեց նաեւ «Մարդու Իրաւունքները կոպտօրէն խախտելու եւ Ժընեւի Ուիտը ոտնահարելու մէջ»:

Էրդողանի ելոյթները խստութեամբ քննադատեց Իսրայելի Քնեսէթի պատգամաւոր, փոխարտգործնախարար Մ. Վեբին: Նա 2009 Յունուարի 12ին մասնաւորապէս ասեց. *«Էրդողանի յայտարարութիւններն զգացմունքային են եւ չեն արտացոլում իրականութիւնը: Եթէ նա անկողմնակալ լինէր, ապա հրթիռակոծութիւնը դադարեցնելու կոչով կը դիմէր նաեւ «Համաս»ին... Էրդողանն ասում է, որ Գազայում «ցեղասպանութիւն» է իրականացւում: Ի՞նչ է, մենք էլ որպէս «ցեղասպանութիւն» բնութագրենք Թուրքիայում հայերի հետ կատարուածը»²:*

Յարաբերութիւնները խիստ լարուեցին 2009 Յունուարի 30ին - Դաւոսում տեղի ունեցած Համաշխարհային Տնտեսական Համաժողովի «Գազան՝ Մոդէլ Միջին Արեւելքի Համար» խորհրդածողովից յետոյ: Ուղիղ եթերում Էրդողանը նշեց, որ Իսրայէլը բացօթեայ կալանավայրի է վերածել Գազան, անհամաչափ ուժ օգտագործել եւ անխնայ սպանել երեխաներին: Նա յանդիմանեց Իսրայելի նախագահ Շիմոն Պերէսին. *«Ձեր արարքը բխում է յանցագործի հոգեբանութիւնից, եւ իսրայէլցիներդ սպանել լաւ գիտէք»³:*

Էրդողանին անմիջապէս արձագանգեցին Իսրայէլն ու ԱՄՆի հրէական կազմակերպութիւնները, ընդ որում՝ Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման պատրաստակամութեամբ: ԱՄՆի հրէական ամենաազդեցիկ հինգ կազմակերպութիւններ նամակ յղեցին Թուրքիայի վարչապետին⁴ իրենց լուրջ վրդովմունքը յայտնելով այնտեղ ծաւալուող «հակաիսրայէլեան» դրսեւորումների համար⁵:

Աշխարհի ամենազանգուածային լրատուամիջոցներ, մեղադրելով Էրդողանին «դիւանագիտական քաղաքավարութեանն անյարիր արարք»ի համար, յայտարարեցին, որ նա «ջղաձգութեան նոպայի ազդեցութեան տակ կոբի է սարքել»⁶:

Ակնկալում էր, որ Էրդողանը ետքայլ կը կատարի: Սակայն, իսլամական աշխարհում հերոսացած Էրդողանը շարունակեց դատապարտել Իսրայելի նախագահին: Նրա ելույթը գովեստի արժանացրեցին «Համաս»ի ներկայացուցիչները, իսկ թուրքերն օդանավակայանում իրենց վարչապետին դիմաւորեցին որպէս ազգային հերոսի: Իր հերթին, Թեհրանի քաղաքապետի որոշմամբ, նա դարձաւ Թեհրանի պատուաւոր քաղաքացի: Այդ ամէնը է՛լ աւելի սրեց Իսրայել-Թուրքիա յարաբերութիւններն⁷:

Բ. ԹՈՒՐԿ-ԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ ԼԱՐՈՒԱԾՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐԱՑՈՒՄԸ

Թուրքիայի եւ Իսրայելի միջեւ ճգնաժամը նոր թափով սկսեց զարգանալ 2009 Սեպտեմբերից: Պաշտօնական Անկարան ամէն կերպ փորձում էր հանդէս գալ պաղեստինցիների իրաւունքների պաշտպանի դերում: Թուրքիայի արտգործնախարար (այժմ վարչապետ) Ահմէդ Ռաւութօղլուն դարձեալ իր երկրի անհանգստութիւնն արտայայտեց Գազայի Հատուածում տիրող իրավիճակի վերաբերեալ եւ դարձեալ քննադատութեան ենթարկեց Թէլ Աւիւի որդեգրած քաղաքականութիւնը: Թուրքիայի պնդմամբ՝ Իսրայելը խաթարում էր տարածաշրջանի կայունութիւնը⁸:

Թուրքիայի դիրքորոշումը նախ եւ առաջ պայմանաւորուած էր այն փաստով, որ պաշտօնական Անկարան ձգտում է մեծացնել իր ազդեցութիւնը իսլամական աշխարհում: Իսկ մեծացման ամենահեշտ տարբերակը իսլամական աշխարհի «թիւ մէկ թշնամուն»՝ Իսրայելին հակադրուելն է: Աւելին, Ալ-Քաիդայի առաջնորդներից Ալ-Չաուահիրին յայտարարեց, որ Թուրքիան պէտք է դառնայ իսլամական աշխարհի առաջնորդը եւ պաշտպանը⁹:

Նշենք, որ չնայած Թուրքիան աշխարհիկ պետութիւն է, սակայն Արդարութիւն Եւ Զարգացում Կուսակցութեան (ԱԶԿ) իշխանութեան անցնելուց յետոյ երկրում աւելի ու աւելի յաճախ սկսեց խօսուել իսլամի, դրա դերի եւ նշանակութեան մասին¹⁰:

Այդ երեւոյթն իր արձագանգն է գտել նաեւ Wikileaksի գաղտնագերծած փաստաթղթերում: Դեռեւս 2003ին Անկարայի ԱՄՆի դեսպանի Ուաշինգտոն ուղարկած մի փաստաթղթում նշուում է, որ Թուրքիայում իսլամը միաձոյլ չէ, այլ քաղաքականապէս տարանջատուած, քանի որ տարբեր քաղաքական խմբեր այն փորձում են օգտագործել սեփական նպատակներին հասնելու համար¹¹: Թուրքիայի եւ, մասնաւորապէս, իշխող ԱԶԿի կողմից իսլամի օգտա-

գործման նպատակներից մեկն էլ իսլամական երկրների շրջանում առաջատար դիրքի հասնելն է, որի վերաբերեալ նոյնպես կան գաղտնագերծուած փաստաթղթեր¹²:

Թուրքիայի հակախարայելեան քաղաքականութեան միւս օրինակը Իսրայէլին չներառելն էր բազմազգ զօրավարծութիւններում, որոնք տեղի ունեցան Թուրքիայում 2009 Հոկտեմբերի 12ին: Ի նշան բողոքի՝ ԱՄՆը, Բտալիան եւ Հոլանդան չներկայացրին զօրավարծութիւններին իրենց մասնակցութեան հայտերը¹³: Վարչապետ Էրդողանը յայտարարեց, որ Իսրայէլին չներառելը զինավարծութիւններում պայմանաւորուած էր թուրք ժողովրդի պահանջով¹⁴: Առաջին անգամ Թուրքիայի զինուորականութիւնը միացաւ կառավարութեանը՝ որդեգրելով հակախարայելական դիրքորոշում: Աւելին, Թուրքիան առաջ անցնելով բանաւոր մեղադրանքներից՝ ձեռնարկեց որոշակի գործողութիւն:

Որոշ ժամանակ Իսրայէլի կառավարութիւնը հանդուրծում էր թուրք պաշտօնատարների յայտարարութիւնները, քանի որ իր ռազմօղային ուժերին թոյլատրւում էր օգտագործել Թուրքիայի օդային տարածքը, իսկ հետախուզութիւնը գործակցում էր թուրք գործընկերների հետ: Սակայն, իսրայէլցիների գայրոյթը կրկնապատկուեց, երբ 2009 Հոկտեմբերի սկզբին թուրքական հեռուստակայանից հեռարձակուեցին տեսարաններ, թէ ինչպէս են իսրայէլցի զինուորները սպանում պաղեստինցի երեխաներին եւ գործում բռնարարքներ: Իսրայէլի արտգործնախարար Աւիգդոր - Լիբերմանը դրան արձագանգեց՝ Թուրքիայի դեսպանին իր մօտ հրաւիրելով եւ մեղադրելով Թուրքիային՝ իսրայէլցիների հանդէպ թշնամանք սերմանելու մէջ: Նա նշեց, որ նոյնիսկ Իսրայէլի թշնամիները նման թշնամական հեռուստաթողարկումներ չեն ցուցադրում: Իսկ Իսրայէլի փոխվարչապետ Սիլվան Շալոմը Թուրքիայից պահանջեց «խելքի գալ»¹⁵: Իսրայէլի վարչապետ Բենիամին Նաթանիահուն կտրականապէս մերժեց Թուրքիայի միջնորդական դերը Սիրիայի հետ բանակցութիւններում¹⁶: Միեւնոյն ժամանակ, Իսրայէլը յայտարարեց, որ Թուրքիայում իշխանութեան եկած իսլամիստ կուսակցութիւնը կարողացել է ճնշել բանակի դիմադրութիւնն ու Թուրքիայի եւ Իսրայէլի միջեւ աւանդական ռազմավարական համագործակցութիւնը մօտեցել է իր վերջին: Աւելին, իսրայէլեան լրատուամիջոցները նշեցին, թէ Թուրքիան անչափ մօտ է Իրանի հետ դաշինքի ստեղծմանը, թէ՛

ամրապնդում են Թուրքիայի յարաբերությունները Սիրիայի հետ, եւ՝ Իսրայելին շատ է մտահոգում Անկարա-Դամասկոս-Թեհրան դաշինքի ձեւաւորման հեռանկարը, քանի որ այն կարող է լրջօրէն վտանգել Իսրայելի անվտանգութիւնը: Իսրայելեան լրատուամիջոցներն աւելի յաճախ սկսեցին յայտարարել, որ ռազմավարական կապերը Թուրքիայի հետ կարծես «աւարտուել են»¹⁷:

Իսրայելում հասարակութեանը կոչեր եղան՝ բոյկոտելու թուրքական առողջարաններ այցելութիւնները: Մասնաւորապէս, հանրային ռադիօն հաղորդեց, որ Իսրայելի ամենամեծ արհմիութիւնը այսուհետեւ դէպի Թուրքիա շրջագայութիւններ չի կազմակերպելու իր հազարաւոր աշխատողների համար: Փոխարէնը նրանց առաջարկուելու է այցելել Յունաստան եւ Բուլղարիա: Միաժամանակ, Իսրայելի կառավարութեան անդամներ հաւաստեցին, որ ներկայ չեն գտնուելու Թուրքիայի անկախութեան օրուայ առթիւ թուրքական դեսպանատան երեկոյին¹⁸:

Յարաբերությունների վատթարացման կապակցութեամբ մտահոգութիւն յայտնեց հրեական Anti Defamation Leagueի (ADL, Հակախաթարման համադաշնութիւն) ղեկավար Ֆոքսմանը՝ 2010 Յունուարին նշելով, որ լարուածութիւնը չի անդրադառնայ «հրեաթուրքական սերտ բարեկամութեան վրայ» եւ թէ՛ այդ բարեկամութիւնը հին ու ամուր է, ուստի նոր խնդիրները չեն կարող ազդել եթէ Թուրքիան ցանկանում է մերձենալ արաբական մերձաւոր արեւելեան երկրների հետ, ապա խնդիր չկայ, սակայն ինչո՞ւ դա պէտք է արուի ի վնաս թուրք-հրեական բարեկամութեան. նա յոյս յայտնեց, որ լարուածութիւնը ժամանակաւոր բնոյթ կը կրի: Անդրադառնալով Հայոց Ցեղասպանութեանը՝ Ֆոքսմանը նշեց, որ ADLի դիրքորոշումն այդ հարցում անփոփոխ է եւ թէ՛ Հայոց Ցեղասպանութեան հարցը պէտք է լուծուի Թուրքիայի ու ՀՀի միջեւ, ոչ թէ ԱՄՆ կամ Ֆրանսիայի խորհրդարաններում¹⁹:

Այնուամենայնիւ լարուածութիւնը շարունակում էր զարգանալ, որի օրինակներից էր 2009 Նոյեմբերի 17ին Դաւութօղլուի յայտարարութիւնը, թէ՛ Թուրքիայի քաղաքականութեան մէջ չկայ որեւէ փոփոխութիւն, եւ որ՝ տարածաշրջանում Իսրայելի որդեգրած քաղաքականութիւնը հակասում է Թուրքիայի քաղաքականութեանը. *«Մենք Երուսաղէմը որպէս Իսրայելի մայրաքաղաք չենք ճանաչում. Համոզուած ենք, որ Արեւելեան Երու-*

սաղեմը պաղեստինեան տարածք է: Այդ իսկ պատճառով մեր դեսպանատունը ոչ թե Երուսաղեմում է, այլ Թել Ավիում»²⁰:

2009 Նոյեմբերի 20ին թուրքական կողմը չեղեալ յայտարարեց Իսրայելի հետ դեռ 2005ին կնքուած պայմանագիրը, որի համաձայն, Թուրքիան Իսրայելից պետք է ձեռք բերեր 10 անօդաչու թռչող սարքեր²¹: Սա աւելի՛ սրեց յարաբերութիւնները: Այդ օրերին ԱՄՆում գտնուող Թուրքիայի ԱԶԿի երեք հոգուց բաղկացած պատգամաւորները հանդիպումներ էին ունեցել նաեւ ԱՄՆ 13 տարբեր հրեական կազմակերպութիւնների ղեկավարների հետ եւ Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչմանը խոչընդոտելու համար աջակցութիւն խնդրել նրանցից: Սակայն, Էրդողանի դաւուսեան ելոյթից դժգոհ հրեական կազմակերպութիւնները պատասխանել էին, որ «ոչ կը խոչընդոտեն, ոչ էլ կ'աջակցեն հայկական օրինագծի ընդունմանը»։ *«Ամենաշատը կարող ենք չեզոքութիւն պահպանել ԱՄՆի կողմից Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման հարցում»*՝ յայտարարել էին նրանք²²: Յետագայում Արտաքին Գործերի նախարար Իսմայիլ Ջէմը նշեց, որ ԱՄՆում եւ այլ պետութիւններում հրեական լոբին մշտապէս օժանդակել է Թուրքիային²³:

Իսրայելի կառավարութիւնն այդ ընթացքում քայլեր ձեռնարկեց՝ թուլացնելու լարուածութիւնը: 2009 Նոյեմբերի 23ին Թուրքիա ժամանած Իսրայելի Առեւտրի Եւ Արդիւնաբերութեան նախարար Բենիամին Բէն Էլիզարը յայտարարեց, որ Իսրայելը կողմ է, որ - Թուրքիան շարունակի Իսրայել-Սիրիա յարաբերութիւններում հանդէս գալ որպէս միջնորդ, սակայն մէկ պայմանով, որ Թուրքիան պահպանի իր անկողմնակալութիւնը²⁴:

Վերոյիշեալ այցից օրեր առաջ վարչապետ Նեթանիահուն յայտարարել էր, թէ Սիրիայի հետ բանակցութիւններում իրենց միջնորդ հարկաւոր չէ, յատկապէս՝ Թուրքիային եւ նրա վարչապետ Էրդողանի նմանները: Հրեաների դէմ աճող ատելութեան մէջ մեղադրուեց, մասնաւորապէս, Թուրքիայի վարչապետը²⁵, որին Իսրայելում համարում են հրեայ ժողովրդի թշնամի: Հրեայ վերլուծաբանների գնահատմամբ՝ Թուրքիայի վարչապետը մեծ վտանգ է ներկայացնում ոչ միայն Իսրայելի, այլեւ ողջ արեւմտեան քաղաքակրթութեան: Ուստի պատահական չէ, որ իսրայէլեան մի շարք թերթերի խմբագիրներ, եւ Միջին Արեւելքի Ֆորում Վերլուծական Ընկերութեան նախագահ Դ. Պիպէրը համարում են, որ Էրդողանը Բէն Լադէնից աւելի վտանգաւոր է: Աւելին, Իսրայելում կարծիքներ

հնչեցին, որ եթե Անկարան շարունակի Իրանի հետ վարել «ջերմ քաղաքականություն», ապա ԹԷԼ Ալիւն այլևս դա չի հանդուրժի եւ զվխիվայր կը փոխի իր քաղաքականությունը²⁶:

2009 Դեկտեմբերի 2ին Թուրքիայի նախագահ Աբդուլլահ Գիւլը յայտարարեց. *«Միջին Արեւելքում կայուն խաղաղություն պէտք է ապահովենք: Պաղեստինցիներն էլ անկախ պետություն ստեղծելու իրաւունք ունեն: Թուրքիան Բսրայէլի սխալ քաղաքականությունը անպատասխան չի թողնի»*²⁷:

Այս համապատկերում 2009 Դեկտեմբերի 6-8 Ուաշինգտոն կատարած այցի ընթացքում վարչապետ Էրդողանը դարձաւ նախագահ Թուրգութ Օզալից յետոյ Թուրքիայի առաջին ղեկավարը էր, որ չհանդիպեց ԱՄՆ հրեական կազմակերպութիւններին²⁸:

Նոյն օրերին Թուրքիայի վարչապետը նախագգուշական յայտարարութիւն արեց Բսրայէլին, նշելով. *«Եթէ Բսրայէլը երրորդ երկրի դէմ լրտեսական գործողութիւններ իրականացնելու նպատակով փորձի խախտել Թուրքիայի օդային տարածքը, ապա - Թուրքիայի պատասխան հակազդեցութիւնը «երկրաշարժի» նման կը լինի: Բսրայէլը մէկ այլ երկրի վրայ յարձակուելու համար չի կարող օգտագործել մեր հետ ունեցած յարաբերութիւնը: Բսրայէլը չի կարող յոյս ունենալ, որ մենք ձեռքներս ծալած կը նստենք»*²⁹: Խօսքը վերջին օրերին բազմիցս շրջանառուող այն լուրի մասին էր, որ Իրանի դէմ իրականացուելիք յարձակումից առաջ հետախուզական տեղեկանք հաւաքելու նպատակով իսրայէլեան ինքնաթիռները խախտել են Թուրքիայի օդային սահմանը³⁰:

Այնուամենայնիւ, Բսրայէլի ղեկավարութիւնը փորձեց ինչ-որ կերպ յաղթահարել ճգնաժամը: 2009 Դեկտեմբերի 9ին Բսրայէլում Թուրքիայի նոր դեսպան Օդուգ Չելիքկոյի նշանակման առիթով կազմակերպուած հանդիպման ժամանակ նախագահ Պերէսը յայտարարեց, որ ցանկանում է Թուրքիայի նախագահ Գիւլին տեսնել ԹԷԼ Ալիւում: Պերէսը մասնաւորապէս նշեց. *«Մենք դեռ ակնկալում ենք, որ Թուրքիայի նախագահը կ'այցելի Բսրայէլ: Մեր դռները միշտ բաց են նրա առջեւ: Բսրայէլի ու Թուրքիայի փոխ-յարաբերութիւնները երկար պատմութիւն ունեն, իսկ յետագայում՝ նաեւ պայծառ ապագայ: Մենք ցանկանում ենք, որ մեր յարաբերութիւնները շարունակեն բարելաւուել»*³¹:

Սակայն, ճգնաժամը շարունակեց խորանալ: Լարուածութիւնը ընդհուպ դիւանագիտական յարաբերութիւնների խզման եզրին

հասաւ 2010 Յունուարին: Մասնաւորապէս, Իսրայէլի փոխարտ-գործնախարար Դաւիթ Այալոնը Թուրքիայի դեսպանին հրաւիրեց Արտաքին Գործերի Նախարարութիւն եւ բողոքի գիր յանձնեց նրան՝ թուրքական հեռուստաընկերութիւններից մէկի հակաիսրայէլեան ֆիլմ ցուցադրելու համար, որտեղ իսրայէլական յատուկ ծառայութեան աշխատակիցը ներկայացում էր որպէս ե-րեխայ առեւանգող: Հանդիպման ժամանակ Այալոնը հրաժարուեց սեղմել Թուրքիայի դեսպան Չելիքլուի ձեռքը՝ երբ այդ մասին խնդրել էին լրագրողները: Աւելին, նա եբրայերէն ասեց լրագրող-ներին. *«Մենք միայն ցանկանում ենք, որ ընդգծուի, որ նա մեզանից ատելի ցածր աթոռին է նստած, եւ, որ սեղանին միայն մէկ դրօշ կայ»*: Ապա անգլերէնով դիմելով դեսպանին նա ասեց. *«Յաւօք, ինչ-որ բան մեզ անհանգստացնում է, որը ես ցանկանում եմ քննարկել Ձեզ հետ առանց մամուլի ներկայութեան...»*³²:

Այս միջադէպը խիստ արձագանգ ստացաւ Թուրքիայում: Թուրքիայի իշխանութիւնները յայտարարեցին, որ Իսրայէլը պետք է ներողութիւն խնդրի դիւանագիտական խայտառակ վարմունքի համար, հակառակ դէպքում Անկարան ետ կը կանչի Իսրայէլում իր դեսպանին՝ դրանից բխող բոլոր հետեւանքներով³³: Այալոնը հարկադրուած եղաւ երկու անգամ ուղերձ յղել Անկարա, որը բա-ւարարեց թուրքական կողմին: Թւում էր, թէ դրանով հարթուել է դիւանագիտական ճգնաժամը: Սակայն 2010 Յունուարի 17ին - Թուրքիա այցելած Իսրայէլի Պաշտպանութեան նախարար Էհուտ Բարաքի ցանկութիւնը՝ հանդիպել Թուրքիայի վարչապետի եւ նախագահի հետ, մերժուեց՝ թուրք-իսրայէլեան դիւանագիտական խայտառակութեան պատճառով³⁴:

Գ. «ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՆԱԻԱՏՈՐՄԻՂ»Ի ՄԻԶԱԴԵՊԸ ԵՒ ԹՈՒՐԹ-ԻՄՐԱՅԷԼԵԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այսպիսով, լարուածութիւնը ժամանակ առ ժամանակ բաւական թեժանում էր, սակայն «Ազատութեան Նաւատորմիդ»ի միջադէպից յետոյ աննախադէպ սրուեց:

2010 Մայիսի 31ի գիշերը Իսրայէլի ռազմածովային ուժերը յար-ձակում գործեցին «Մեր Ուղեգիծը Պաղեստինն է, Իսկ Բեռը՝ Մար-դասիրական Օգնութիւն» կարգախօսով վեց նաւից բաղկացած «Ա-զատութեան Նաւատորմիդ»ի վրայ, որը 10 տոննա մարդասիրական օգնութիւն էր տանում Գազա: Յարձակման հե-

տեւանքով 16 մարդ սպանուեց, մօտ 30ը՝ վիրաւորուեց: Զոհուածների թւում էին 9 պաղեստինամետ գործիչներ, հիմնականում՝ Թուրքիայի քաղաքացիներ: Վիրաւորների թւում էին Իսրայէլում արմատական իսլամական շարժման առաջնորդ Ռաէդ Սալահը եւ լիբանանեան մարդասիրական առաքելութեան ղեկավար Հանի Սուլէյմանը: Բացի Թուրքիայի քաղաքացիներից, նաւի վրայ եղել են նաեւ այլ երկրների ներկայացուցիչներ³⁵: Թուրքիան պնդում էր, որ «Ազատութեան Նաւատորմիդ» անուանումը կրող շարասիւնը մարդասիրական օգնութիւն էր տեղափոխում, մինչդեռ Իսրայէլը հաւաստում, որ 6 նաւով Գազայի հատուած ուղեւորուող շուրջ 700 գործիչները նաեւ զենք են կրել³⁶:

Այս միջադէպը լուրջ արձագանգ ստացաւ միջազգային հանրութեան շրջանում: Իսպանիան, որն այն ժամանակ նախագահում էր ԵՄը, Իսրայէլից ետ կանչեց իր դեսպանին՝ տեղի ունեցածի վերաբերեալ բացատրութիւններ լսելու համար: Բացատրութիւն պահանջուեց նաեւ Շուէդիայում, Դանիայում ու Յունաստանում Իսրայէլի դեսպաններից: Իր հերթին Միացեալ Թագաւորութեան վարչապետ Դէւիդ Քեմըրոնը Իսրայէլի գործողութիւնները «անընդունելի» համարեց, իսկ Ֆրանսիայի նախագահ Նիկոլայ Սարկոզին դատապարտեց Իսրայէլին՝ «անհամաչափ ուժի կիրառման» համար³⁷:

Իսրայէլեան զինուորական գործողութիւններին ամենամեծ հակազդեցութիւնը ցուցաբերեց Թուրքիան՝ ներգրաւելով ժողովրդական լայն զանգուածների: Դիտարկելով այդ գործողութիւնը որպէս պետական ահաբեկչութեան դրսեւորում՝ Էրդողանի կառավարութիւնը պահանջեց, որ Իսրայէլը դատապարտուի միջազգային իրաւունքի կանոնները խախտելու համար, հարցը հետաքննի ՄԱԿը, պատժուեն պատասխանատուները, փոխհատուցուեն տուժածները, անյապաղ ազատ արձակուեն նաւատորմիդի անձնակազմն ու ուղեւորները, որոնք ձերբակալուած էին, եւ Իսրայէլը պաշտօնապէս ներողութիւն խնդրի Թուրքիայից³⁸:

Այս առթիւ, նախագահ Գիւլն իր հերթին յայտարարեց, որ իր երկիրն Իսրայէլին երբեք չի ների իր քաղաքացիների սպանութեան համար: Նա, մասնաւորապէս, նշեց. *«Թուրքիան ոչ մի դէպքում չի ների իրականացուած յարձակումը: Թուրքիան եւ Իսրայէլն այլեւս երբեք չեն լինի այնպէս, ինչպէս նախկինում էին: Իսրայէլն իր պատմութեան մէջ ամենակոպիտ սխալն է թող տուել, որի հա-*

*մար յետոյ շատ կը գղչայ»*³⁹: Թուրքիայում նոյնիսկ հնչեցին յարաբերությունները խզելու եւ Բսրայէլի դէմ ռազմական համարժեք գործողությունների դիմելու անհրաժեշտութեան մասին կարծիքներ⁴⁰:

Չնայած Թուրքիայում հակաիսրայէլեան համատարած դժգոհություններին, թուրքական իշխանությունները, այնուամենայնիւ, կոշտ յայտարարություններից հեռու չգնացին: Յունիսի 1ին, ի պատասխան Բսրայէլի դէմ ռազմական համարժեք գործողությունների դիմելու կոչերին, փոխվարչապետ Բիւլենթ Արընչը Թուրքիայի ազգային մեծ ժողովի ամբիոնից յայտարարեց. «*Թող ոչ ոք չսպասի, որ մենք պատերազմ կը յայտարարենք Բսրայէլին*»⁴¹:

Չնայած ՄԱԿի Անվտանգութեան Խորհրդի՝ արտգործնախարար Դաւութօղլուի նախաձեռնութեամբ գումարուած արտակարգ նիստը չկատարեց Թուրքիայի պահանջները՝ Բսրայէլին դատապարտելուց զատ, Անկարան, այնուամենայնիւ, չխզեց թուրք-իսրայէլական յարաբերությունները⁴²:

Ուշագրաւ է, որ չնայած Թուրքիայի յամառ պահանջներին, Բսրայէլը ոչ թէ ազատ արձակեց կալանուած նաւատորմիդի ձերբակալուած անձնակազմին եւ ուղեւորներին, այլ արտաքսեց երկրից, այն էլ՝ 15 ժամեայ խիտ բանակցություններից յետոյ⁴³: Ինչ վերաբերում է Թուրքիայից պաշտօնապէս ներողութիւն խնդրելու պահանջին, ապա դա էլ Յունիսի 2ին կտրականապէս մերժեց վարչապետ Նեթանիահուն, ասելով, թէ իր պետութիւնը չի պատրաստուում ներողութիւն խնդրել, իսկ ինքը հպարտանում է գործողութիւնը իրականացրած իսրայէլցի զինուորներով⁴⁴:

Թուրքիայում հակաիսրայէլեան դրսեւորումները դժգոհություններ առաջացրեցին նաեւ Բսրայէլի հասարակական-քաղաքական շրջանակներում. լուրջ քննարկումներ ընթացան հակաթուրք մի շարք միջոցառումներ իրականացնելու մասին: Մասնաւորապէս, թուրք-իսրայէլեան այս միջադէպից եւ Անկարայի բարձրացրած աղմուկից յետոյ Բսրայէլի նախկին նախարար Ալէքս Գոլդֆարբը եւ աջակողմեան Մերեց Կուսակցությունից Փինհաս Շար Զահաւը հանդէս եկան Հիւսիսային Կիպրոս Բսրայէլական «Ազատութեան Նաւատորմիդ» ուղարկելու նախաձեռնութեամբ: Նաւախումբը Կիպրոս պետք է ուղեւորուէր Յունիսի 20ին⁴⁵:

2010 Յունիսին լուրեր տարածուեցին, թէ Թուրքիայի նախարարների խորհրդի նիստի ժամանակ քննարկուել են

Իսրայելի դեմ պատժամիջոցներ կիրառելու հարցեր: Դրանք հիմնականում վերաբերելու էին Իսրայելի հետ Թուրքիայի ռազմական համագործակցությանը եւ արտայայտուելու էին միլիարդաւոր դոլարների հասնող պայմանագրերի չեղեալ յայտարարմամբ կամ առկախմամբ: Բացի այդ Էրդողանը կոչ էր յղելու միջազգային հանրութեանը՝ Իսրայելի դեմ պատժամիջոցներ կիրառելու⁴⁶:

2011 Սեպտեմբերի 2ին Թուրքիան ոչ միայն կասեցրեց ԹԷԼ Աւիւի հետ բոլոր ռազմական համաձայնագրերը, այլեւ սառեցրեց երկու երկրների միջեւ տնտեսական համագործակցութիւնը:⁴⁷

Այնուամենայնիւ, դատելով տեղի ունեցած զարգացումներից, թե՛ Թուրքիան, թե՛ Իսրայելը չէին ցանկանում է՛լ աւելի սրել յարաբերութիւնները, այլ փորձում էին մեղմել լարուածութիւնը: Մասնաւորապէս, իսրայէլեան կառավարութեան միջամտութեամբ չեղեալ յայտարարուեց «Վե՛րջ Թուրքական բռնազաւթմանը Կիպրոսում» կարգախօսով արշաւը⁴⁸: ԹԷԼ Աւիւի միջամտութեամբ չեղեալ յայտարարուեց նաեւ մի խումբ իսրայէլցի ուսանողների՝ - Թուրքիա «Ազատութեան Նաւատորմիդ» ուղարկելու նախաձեռնութիւնը, որի նպատակն էր աշխարհի ուշադրութիւնը եւս մէկ անգամ հրաւիրել թուրքական իշխանութիւնների՝ Հայոց Ցեղասպանութիւնը ժխտելու փորձերի, ինչպէս նաեւ Թուրքիայում քրդերի դեմ իրականացուող բռնութիւնների վրայ⁴⁹:

Դ. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ԹՈՒՐԳԻԱՅԻ ՀԱԿԱԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ԿԱՐԵԻՈՐ ԳՈՐԾՕՆ

Թուրք-իսրայէլեան յարաբերութիւնների լարուածութեան պայմաններում եւ դրա զարգացման բոլոր փուլերում Թուրքիայի հակաիսրայէլեան քաղաքականութեան կանխարգելման համար Իսրայելի իշխանութիւնները որպէս սպառնալիք եւ հակազդեցութեան միջոց յաճախ օգտագործեցին Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման հնարաւորութիւնը ինչպէս Իսրայելի կողմից, այնպէս էլ ԱՄՆի հրեական կազմակերպութիւնների աջակցութեամբ՝ ԱՄՆի կողմից: Թուրքիայի հակաիսրայէլեան բացայայտ դրսեւորումների պայմաններում Իսրայելի քաղաքական շրջանակներում է՛լ աւելի ծաւալ առան խօսակցութիւնները թե՛ Իսրայելի դեմ Թուրքիայի իրականացրած քաղաքականութեան պատճառով ԹԷԼ Աւիւը պետք է դիմի ԱՄՆին եւ Եւրոպային՝ այլեւս չօգնել թուրքերին ժխտելու

Հայոց Ցեղասպանության փաստը: 2009 Յունիսին ԱՄՆում Իսրայելի նորանշանակ դեսպան Մայքլ Օրենը, անդրադառնալով Հայոց Ցեղասպանության հիմնահարցին, այն անուանեց ցեղասպանություն⁵⁰:

Իսրայելի հասարակական շրջանակները եւ բնակչության մի ստուար հատուած նոյնպէս խիստ դժգոհ էին Իսրայելի հանդէպ Թուրքիայի քաղաքականութիւնից: Մեծ թուով վրդովուած հրեաներ գտնուում էին, որ որպէս հակաքայլ Իսրայելը պետք է ճանաչի Հայոց Ցեղասպանութիւնը: *Իսրայէլ Հայում* թերթում Դան Մարգալիտը թուրքերին մեղադրեց ոչ միայն ցեղասպանութիւն գործելու, այլեւ կատարուածը ժխտելու եւ դրա դէմ իրենց զայրոյթն արտայայտող տարբեր պետութիւնների դէմ պայքարելու «շարունակուող ոճրագործութեան մէջ»⁵¹: Բար-Լան Համալսարանի Ռազմավարական Ուսումնասիրութիւնների Կենտրոնի (BESA) վարիչ Ե. Ինքարը յիշեցրեց թուրքերին, որ նրանք դեռեւս կարիք ունեն «Ուաշինգտոնում Իսրայելի ներգործութեան, որպէսզի Ներկայացուցիչների Տունը չընդունի հայկական ցեղասպանութիւնը հաստատող բանաձեւը»⁵²:

Ուշագրաւ էր 2009 Հոկտեմբերի 16ին իսրայէլեան «Իմ Թիրձու» (Եթէ ցանկանաք) շարժման ներկայացուցիչների Թէլ Աւիում թուրքական դեսպանատան առջեւ անցկացրած բողոքի ցոյցը: Շարժման գործիչները թուրքական իշխանութիւններից պահանջեցին ճանաչել Օսմանեան Կայսրութիւնում իրականացուած Հայոց Ցեղասպանութեան փաստը: Ցուցարարները ցուցադրեցին ցեղասպանութեան վերաբերեալ նկարներ: Այդ ցոյցը Իսրայէլում հնարաւոր եղաւ միայն թուրք-իսրայէլեան վատթարացող յարաբերութիւնների շնորհիւ⁵³:

Յարաբերութիւնների վատթարացման հետեւանք կարելի է դիտարկել Իսրայելի իշխանութիւնների թոյլտուութիւնն այդ երկրում գործող «Արարատ» Հայկական Միութեան նախաձեռնութեամբ Հայոց Ցեղասպանութեան զոհերի յիշատակին նուիրուած յուշարձանի կառուցումը 2010 Պետաշ Տիկուայում⁵⁴:

Աշխուժացան նաեւ ԱՄՆի հրեական կազմակերպութիւնները: 2010 Փետրուարին ԱՄՆի Բոստոնի եւ Մեսչուսեցի հայկական եւ հրեական համայնքները հանդէս եկան on-line պահանջագրով, կոչ անելով ԱՄՆի նախագահին եւ Ներկայացուցիչների Տան՝ ընդունել Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման մասին 252րդ բանաձեւը⁵⁵:

Թուրք-խորայելեան լարուածութիւնը ամերիկահայ որոշ շրջանակներում առաջացրեց ոգեւորութիւն՝ մտահոգութիւն պատճառելով թուրքական շրջանակներին: Ինչպէս ոգեւորութեան, այնպէս էլ մտահոգութեան հիմքում Իսրայէլի եւ ԱՄՆի հրեական կազմակերպութիւնների՝ Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչմանը նպաստելու պատրաստակամութիւնն էր: Թուրքիայի Արտաքին Գործերի նախարար Ալի Բաբաջանը նոյնիսկ յայտարարեց, որ ԱՄՆի հրեական լոբին նախկինի պէս չի աջակցի Թուրքիային՝ Հայոց Յեղասպանութեան փաստի ճանաչումը կանխելու հարցում: Միեւնոյն ժամանակ, Բաբաջանը յայտարարեց. *«Մակայն թուրք-խորայելեան յարաբերութիւնները կրում են ռազմավարական բնոյթ: Առանց Թուրքիայի աջակցութեան տարածաշրջանում այնքան էլ հեշտ չի լինի Իսրայէլի գոյութիւնը: Այո՛, քննարկման առարկայ չէ հրեական լոբիի՝ ամերիկեան վարչակազմի եւ Ներկայացուցիչների Տան վրայ ունեցած ազդեցութիւնը: Մակայն 1915ի իրադարձութիւնների առնչութեամբ վերջին տարիներին տարակարծութիւններ են ձեւաւորուել հրեական կազմակերպութիւնների միջեւ: Հրեական կազմակերպութիւնները նախկինի պէս չեն որդեգրում, այսպէս կոչուած Հայոց Յեղասպանութեան պնդումների դէմ աջակցող գործելաոճ»*⁵⁶:

Ուշագրաւ էր հրեայ բարձրաստիճան գորավար Աւի Միգրահիի Էրդողանին ուղղած մեղադրանքը՝ խորհուրդ տալով «նախ հայելու մէջ իրեն նայել» եւ վերյիշել հայերի հանդէպ իրականացրած ցեղասպանութիւնը, քրդերի հանդէպ գործադրած ճնշումները, Հիւսիսային Կիպրոսի բռնազավթումը եւն.⁵⁷:

Մակայն թուրք-խորայելեան յարաբերութիւնները մեծ նշանակութիւն ունեն երկու երկրների համար, ուստի երկկողմ յարաբերութիւններում լարուածութեան թուլացման անհրաժեշտութիւնը ստիպեց ԱՄՆի հրեական ADLին «ըմբռնումով» մօտենալ Էրդողանի քննադատութիւններին: 2009 Փետրուարին վարչապետ Եհուտ Օլմերտը զգուշացրեց կառավարութեանը. *«Թուրքիայի հետ մեր յարաբերութիւնները կարելոր են, հետեւաբար խորհուրդ եմ տալիս չափաւորել յայտարարութիւնների ոճը»*⁵⁸: Իսկ Ուաշինգտոնը յիշեցրեց, որ Իսրայէլն ու Թուրքիան ԱՄՆի վաղեմի դաշնակիցներն են տարածաշրջանում⁵⁹:

Ի հետեւանս վերը ասուածի, չնայած լարուած յարաբերութիւններին, քնեսեթը մերժեց քննել Հայոց Յեղասպանութեան բանաձեւի

նախագիծը, որը 2009 Ապրիլին խորհրդարան էր ներկայացրել Մերեց Կուսակցության նախագահ Օրոնը: Սոյն նախագծին դեմ էր յատկապես Իսրայելի կառավարությունը⁶⁰:

Նկատելի էր, որ Իսրայելը շարունակում էր օգտագործել Հայոց Ցեղասպանությունը ճանաչելու եւ նրա հերքումը քրեականացնելու ճնշամիջոցը՝ Էրդողանի կառավարության դեմ: Մասնաւորապէս, 2012 Յունիսի 12ին քննէթը պատմութեան մէջ առաջին անգամ իր լիակազմ նիստի ժամանակ քննարկեց նաեւ երկրում Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման հարցը: Այս անգամ նախաձեռնությունը Մերեց Կուսակցութեան առաջնորդ Զահաւա Գալ-Օնին էր⁶¹:

Քննարկման ժամանակ Ցեղասպանութեան ճանաչման ջատագովներից պատգամաւոր Զէւի Էլկինը իր խօսքում նշեց, որ քննէթը պարտաւոր է այս գործընթացը տրամաբանական աւարտին հասցնել ու պաշտօնապէս ճանաչել հայերի ցեղասպանությունը⁶²: Հարցին անդրադարձաւ նաեւ Իսրայելի Բնապահպանութեան նախարար Գիլադ Էրդանը, որը Յունիսի 12ին յայտարարեց, որ *«Իսրայէլը պէտք է փոխի իր քաղաքականութիւնը եւ 1915ի դէպքերը ցեղասպանութիւն ճանաչի»*⁶³: Ի վերջոյ, Յունիսի 12ին կայացած նիստի ժամանակ պատգամաւորները միաձայն որոշեցին վերջնական որոշում կայացնել կրթութեան յանձնաժողովի շրջանակներում:

Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման շուրջ քննարկումները քննէթում պարբերաբար շարունակւում են: Մասնաւորապէս, 2014 Մայիսի 13ին քննէթը յատուկ լիազօմար նիստ անցկացրեց՝ քննարկելու Հայոց Ցեղասպանութեան թեման: Հարցը օրակարգ էր ներկայացրել Մերեց Կուսակցութեան պատգամաւոր Գալ-Օնը՝ կոչ անելով երկրի կառավարութեանը ճանաչել Օսմանեան Թուրքիայում Հայոց Ցեղասպանությունը մինչեւ այդ ողբերգական իրադարձութիւնների 100ամեայ տարելիցը: Քննարկումների ժամանակ իր ելոյթում քննէթի խօսնակ Եուլի-Եոէլ Էդելշտայնը յայտնեց, որ որպէս նախարար պաշտօնավարելիս ծաղկեպսակ է դրել Հայոց Ցեղասպանութեան գոհերի Ծիծեռնակաբերդի յուշարձանին: Նա արտայայտել է իր դիրքորոշումը, ըստ որի՝ *«անհրաժեշտ է յիշել հայ ժողովրդի կոտորածը»*: Իսրայելի արտգործնախարար Լիբերմանի անունից հանդէս եկաւ Զբօսաշրջութեան նախարար, Լիկուդ-Իսրայել Բէյթենի:

խմբակցութեան պատգամաւոր Իւզի Լանդաուն, ով հաւաստեց թէ իրենք՝ որպէս հրեաներ եւ իսրայէլցիներ, «նոյնիսկ բարոյական պարտաւորութիւն ունեն ճանաչելու մարդկային ողբերգութիւնները, այդ թւում՝ Հայոց Յեղասպանութիւնը»⁶⁴:

Յաւելենք, որ Իսրայէլում գտնուող ԱՄՆի նախագահ Բարակ Օբամայի նախաձեռնութեամբ 2013 Մարտի 22ին հեռախօսագրոյց էր տեղի ունեցել Իսրայէլի եւ Թուրքիայի վարչապետերի միջեւ, որի ընթացքում վարչապետ Նեթանիահուն ներողութիւն խնդրեց վարչապետ Էրդողանից՝ «Մաւի Մարմարա» նաւի վրայ գործուած յարձակման համար: Նեթանիահուն նաեւ պատրաստակամութիւն յայտնեց փոխհատուցում կատարել թուրք զոհերի ընտանիքներին⁶⁵:

Նեթանիահունի՝ Էրդողանից ներողութիւն խնդրելն, անկասկած, թուլացրեց լարուածութիւնը Թուրքիայի եւ Իսրայէլի միջեւ, սակայն դեռեւս շատ ժամանակ պէտք կը լինի յարաբերութիւնները կարգաւորելու եւ վստահութիւնը վերականգնելու համար: Բացի այդ, Թուրքիայի եւ Իսրայէլի միջեւ երկու նախկինի պէս էական տարակարծութիւններ կան արտաքին քաղաքական կարելորագոյն հարցերի վերաբերեալ⁶⁶:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Ելնելով վերը ասուածից, կարող ենք եզրակացնել.-

1. Թուրքիային յատուկ է, ելնելով իրադրութիւնից՝ խուսանաւելը, կամ կտրուկ քայլեր իրականացնելը: Բաւական է յիշել 1974ի կիպրոսեան հակամարտութեան ժամանակ Թուրքիայի խուսանաւող քաղաքականութիւնը Արեւմտեան եւ Խորհրդային կողմերի միջեւ: Ներկայումս ականատես ենք լինում նման քաղաքականութեան փուլերից մէկին:

2. Թուրքիայի կողմից կտրուկ ցուցադրական գործողութիւններից բաւական է յիշել Թուրքիայի աջակցութիւնը 1975ին ՄԱԿի Ընդհանուր Ժողովի նստաշրջանում ներկայացուած բանաձեւին, որտեղ սիոնիզմը որակւում էր որպէս ցեղամոլութեան եւ ցեղային խտրականութեան մի ձեւ:

3. ԱՄՆի հրեական ազդեցիկ կազմակերպութիւնները լուրջ անհանգստութիւն ցուցաբերեցին թուրք-իսրայէլեան յարաբերութիւնների լարուածութեան կապակցութեամբ եւ որոշ կազմակերպութիւններ նոյնիսկ սկսեցին գործակցել հայկական

կազմակերպությունների հետ ԱՄՆի Ներկայացուցիչների Տանը Հայոց Ցեղասպանության ճանաչման բանաձևի ընդունման օգտին տարուող լոբիինգին, այնուամենայնիւ ԱՄՆի ամենաազդեցիկ հրեական կազմակերպությունները սկսեցին ջանքեր գործադրել՝ հարթելու տարակարծությունները:

4. Թուրքական իշխանությունների հակախարայելեան դիրքորոշումը խիստ բացասական արձագանգ ստացաւ Իսրայէլի հասարակական-քաղաքական եւ գործարար շրջանակներում: Ինչպէս Իսրայէլի դեկավարութեան որոշ ներկայացուցիչներ, այնպէս էլ բնակչութեան մի ստուար զանգուած իշխանություններից պահանջեց խիստ արձագանգել Թուրքիայի հակախարայելեան քաղաքականութեանը՝ ընդհուպ մինչեւ Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման բանաձևի ընդունումը քննետնութիւն:

5. Հայոց Ցեղասպանութեան բանաձևի ճանաչման սպառնալիքը, օգտագործուել է ինչպէս Իսրայէլի, այնպէս էլ ԱՄՆի հրեական գրեթէ բոլոր կազմակերպությունների կողմից թուրք-իսրայելեան յարաբերությունների լարուածութեան բոլոր փուլերում, Թուրքիայի համար զսպման լուրջ միջոց եւ լծակ է:

6. ԱՄՆը, ունենալով ռազմավարական սերտ յարաբերություններ Թուրքիայի եւ Իսրայէլի հետ, թուրք-իսրայելեան լարուած յարաբերությունների նկատմամբ իր ներկայիս քաղաքականութեամբ չափաւորում է Թուրքիայի հակախարայելեան քաղաքականութիւնը՝ Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման հեռանկարով:

7. Վերջին ժամանակներս ԱՄՆի հայկական եւ հրեական մի շարք կազմակերպություններ սկսել են առաւել գործակցել Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման բանաձևի շուրջ տարուող լոբիիստական աշխատանքներում, ինչը լուրջ նախադրեալներ է ստեղծում ԱՄՆում հայկական եւ հրեական ազդեցիկ լոբիիստական կառոյցների յետագայ գործակցութեան խորացման:

8. Թուրքիայի գործողությունները հանդիսանում են Մերձաւոր Արեւելքում նրա դերակատարութեան բարձրացմանն ուղղուած ռազմավարութեան մի երեսակ: Արաբ-իսրայելեան շարունակուող հակամարտութեան պայմաններում տարածաշրջանում առաջնորդութեան յաւակնելը անհնար է առանց հակախարայելեան քաղաքականութեան: Առաջնորդութեան հարցում Թուրքիան առաջին հերթին մրցակցում է Իրանի հետ:

9. Թուրքիայի եւ Իսրայելի միջեւ ռազմական, առևտրատնտեսական, աշխարհագրաքաղաքական եւ ռազմավարական սերտ համագործակցութեան յենքի վրայ կասկածելի է Թուրքիայի եւ Իսրայելի յարաբերութիւններում առկայ լարուածութեան լրջութիւնը: Բացի այդ, ներկայումս Իսրայելի հետ Թուրքիայի յարաբերութիւններում առկայ լարուածութիւնը առաջին անգամը չէ: Այս միտումը դեռեւս սկիզբ է առել 1960-70ականներէից: 1967ի արաբ-իսրայէլեան վեցօրեայ պատերազմից յետոյ Թուրքիան միացաւ արաբ ժողովրդին՝ դատապարտելով Իսրայելի գործողութիւնները. մասնաւորապէս՝ արաբական երկրներից տարածքների զաւթումը:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ E. Inbar, “Israeli-Turkish Tensions and Beyond”, *Israel Journal of Foreign Affairs*, IV: 1, 2010, էջ 30. նաեւ՝ “Gaza disaster tenses Turkey, Israel ties in 2009”, 01.01.2010 (<http://www.worldbulletin.net/?aType=haberArchive&ArticleID=52079>):
- ² Յ. Չաքրեան, “Որքան էլ Կոշտ Լինեն Էրդողանի «Հակաիսրայէլական» Յայտարարութիւնները, Պարտաւորեցնող Չեն”, *Ազգ.* 21.01.2009 (http://www.azg.am/wap/?nl=AM&id=2009012107&Base_PUB=0):
- ³ A. A. Koritski, “Turetsko-Izaryilskiye Otnosheniya: Vzgliađ Iz Ankari” (Թուրք-իսրայէլեան յարաբերութիւններ. ակնարկ՝ Անկարայից), *Azia I Afrika Segodnia*, № 5, 2012, էջ 39. նաեւ՝ B. Lombardi, “Turkey and Israel Brinkmanship and the Grand Strategy of the Erdogan Government”, *The Levantine Review*, Volume 1 Number 1, Spring 2012, էջ12-13:
- ⁴ Նամակը ստորագրել են Ամերիկայի Հրէական Կոմիտէի (AJC) համակարգող Իսաակսոնը, «Բնայ Բրիտի» ղեկավար Մարիաշինը, Հակախաթարման Համադաշնութեան (ADL) հրաժարեալ նախագահ Ֆոքսմանը, Ամերիկայի Հրէական Գլխաւոր Կազմակերպութիւններ Համագումարի (CPMAJO) գործադիր խորհրդի նախագահ Հոնլէյնը, Ազգային Անվտանգութեան Գործերի Հրէական Ինստիտուտի (JINSA) ղեկավար Նիւմանը:
- ⁵ H. Sassounian, Major American-Jewish Organizations may no Longer Back Turkey in Congress, 29.01.2009 (http://www.huffingtonpost.com/harut-sassounian/major-american-jewish-org_b_161346.html):
- ⁶ Յ. Չաքրեան, “Միջազգային Սկանդալ Դավոսում”, *Ազգ.* 31.01.2009 (http://www.azg.am/wap/?nl=AM&id=2009013102&Base_PUB=0):
- ⁷ “Posle Skandala V Davose Turetskii Premyer Stal Pochetnim Grajdanimom Tegerana” (Դաւոսի սկանդալից յետոյ. Թուրքիայի վարչապետը դարձաւ Թեհրանի Պատուաւոր Քաղաքացի), 03.02.2009 (<http://lenta.ru/news/2009/02/02/erdogan/>). նաեւ՝ “Էրդողանը Թեհրանի Պատուաւոր Քաղաքացի”, *Ազգ.* 04.02.2009:
- ⁸ A. Bozkurt, “Davutoğlu Slams Israel for Keeping Mideast under Constant Tension”, 17.11.2009

- (http://today.saman.com/newsDetail_getNewsById.action;jsessionid=F7E1920ABE8C20AB99FB68E371529A48?newsId=193126):
- ⁹ “Al-Qaeda Wants Turkey as Muslim World Leader”, 29.07.2010 (http://www.b92.net/eng/news/world-article.php?yyyy=2010&mm=07&dd=29&nav_id=68774):
 - ¹⁰ S. Çağaptay, “Why Turkey Will Emerge as the Leader of the Muslim World”, 21.11.2010 (<http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=why-turkey-will-emerge-as-the-leader-of-the-muslim-world-2010-11-21>). նաև՝ S. Kinzer, “Turkey Leads the Muslim World”, 27.10.2009 (<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2009/oct/27/turkey-muslim-world-leader-israel>):
 - ¹¹ WikiLeaks: “V Turtsii Islam Eksploatiruetsya Dlya Dostijeniya Politicheskikh Tseley” (Թուրքիայում իսլամը քաղաքական նուաճողական նպատակներ է հետապնդում), 25.03.2011 (<http://news.am/rus/news/52610.html>):
 - ¹² A. Kalman, Wikileaks: “Turkey Planned to ‘Burn Bridges’ with Israel Even Before Flotilla”, 29.02.2012 (<http://www.timesofisrael.com/wikileaks-turkey-wanted-to-burn-bridges-with-israel/>). նաև՝ WikiLeaks: “Erdogan Khochet Stats Liderom Islamskogo Mira” (Էրդողանը ուզում է դառնալ Իսլամական Աշխարհի ստացնորդը) 01.03.2012 (<http://www.mk.ru/politics/news/2012/03/01/677215-wikileaks-erdogan-hochet-stat-liderom-islamskogo-mira.html>):
 - ¹³ İ. Aytürk, “The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations Since 2002”, *Turkish Studies*, Volume 12, Issue 4, 2011, էջ 678. նաև՝ Balci and Kardaş, էջ 114. նաև՝ Inbar, էջ 30:
 - ¹⁴ S. Kardas, “Postponed Military Exercise Tests Turkish-Israeli Cooperation”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 6, Issue 189, October 15, 2009:
 - ¹⁵ A. Liel, “Israeli-Turkish Relations under Strain”, *Israel Journal of Foreign Affairs*, Volume 4, No. 1, (2010), էջ 25. նաև՝ “Turkish-Israeli Relations: A Critical Assessment of the Last Period”, 23.10.2012 (<http://politikaakademisi.org/turkish-israeli-relations-a-critical-assessment-of-the-last-period/>). նաև՝ “Gaza Disaster Tenses Turkey, Israel Ties in 2009”, 01.01.2010 (<http://www.worldbulletin.net/?aType=haberArchive&ArticleID=52079>). նաև՝ H. Sassounian, “Cannot Pretend to be Both Pro-Israeli and Pro-Palestinian”, *The California Courier*, 20.10.2009 (<http://www.turkishnews.com/en/content/2009/10/20/turkey-exposed/>):
 - ¹⁶ H. Brackman, “From Ally to Nemesis: How Erdoğan’s Islamists Hijacked Atatürk’s Nation and Put It on A Collision Course with Israel and the U.S.,” *Simon Wiesenthal Center*, October 2011, էջ 4. նաև՝ “Gaza Disaster”:
 - ¹⁷ Inbar, էջ 32-33.
 - ¹⁸ H. Sassounian, “Cannot Pretend to be Both Pro-Israeli and Pro-Palestinian”, *The California Courier*, 20.10.2009 (<http://www.turkishnews.com/en/content/2009/10/20/turkey-exposed/>):
 - ¹⁹ “ADL-Concerned over Turkish-Israeli Relations Worsening”, 17.01.2010 (<http://www.armenianweekly.com/2010/01/17/adl-concerned-about-anti-jewish-climate-in-turkey-maintains-position-on-genocide/>). նաև՝ H. A. Foxman, “Turkey’s Dangerous Diplomacy”, 02.07.2012 (http://www.huffingtonpost.com/abraham-h-foxman/turkey-israel-relations_b_1260736.html):

- ²⁰ Bozkurt, “Davutoğlu Slams”:
- ²¹ B. Dahl and D. Slutzky, էջ 7; “Military Cooperation was at Heart of Turkey-Israel Ties”, 01.06.2010 (<http://www.defencetalk.com/military-cooperation-was-at-heart-of-turkey-israel-ties-26704/>):
- ²² H. Sassounian, “Major American-Jewish Organizations May no Longer Back Turkey in Congress”, 29.01.2009 (http://www.huffingtonpost.com/harut-sassounian/major-american-jewish-org_b_161346.html):
- ²³ “Ismail Cem: In the United States the Jewish Lobby has Always Supported Turkey”, 15.04.2005 (<http://news.pseka.net/index.php?module=article&id=741>):
- ²⁴ “Gaza Disaster Tenses”:
- ²⁵ B. Ravid, “Netanyahu: Turkey Can’t Be ‘Honest Broker’ in Syria Talks”, *Haaretz*, October 18, 2009 (<http://www.haaretz.com/print-edition/news/netanyahu-turkey-can-t-behonest-broker-in-syria-talks-1.5940>). նաև Brackman, էջ 4:
- ²⁶ “Daniel Pipes Equates Keith Ellison to Hitler”, 21.12.2009 (<http://www.loonwatch.com/2009/12/daniel-pipes-equates-keith-ellison-to-hitler/>):
- ²⁷ “Turtsia Ni Ostavit Bez Otmeta Nepravilnuyu Politiki Izrayilia: Gyul” (Գիւլ Թուրքիան անպատասխան չի թողնի Իսրայելի ոչ-ճիշդ քաղաքականությունը) 02.12.2009 (<http://news.am/rus/news/9838.html>):
- ²⁸ “Turkish Prime Minister Not to Visit Jewish Community on US Trip”, 04.12.2009 (<http://asbarez.com/74207/turkish-prime-minister-not-to-visit-jewish-community-on-us-trip/>):
- ²⁹ *Hurriyet*, 08.12.2009:
- ³⁰ Նոյն:
- ³¹ “Turkish Ambassador to Israel Presents Credentials to President”, 09.12.2009 (http://www.todayzaman.com/newsDetail_getNewsById.action?load=detail&link=195067):
- ³² CNNTurk, “Buyukelci Oguz Celikkol Turkiye’de” (գլխավոր (մեծ) դեսպան Օղուզ Չելիկկոլը Թուրքիայում), 16.01.2010 (<http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/01/16/buyukelci.oguz.celikkol.turkiyede/559648.0/index.html>). նաև Kushner, էջ 26-27. նաև C. Kasapoğlu, “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Doktrini Altında Türk-İsrail İlişkileri” (Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մեջ Դավութօղլուի սկզբունքներով Թուրքիա-Իսրայել յարաբերությունները), *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2012, s. 8. նաև Koritsii, էջ 39:
- ³³ “Israel Snubs Turkish Ambassador in Public”, 12.01.2010 (http://www.nbcnews.com/id/34825873/ns/world_news-mideast_n_africa/t/israel-snubs-turkish-ambassador-public/#.Ue-H99LjdaZ):
- ³⁴ “Turkish President, Prime Minister, Refuse to Meet Barak”, 17.01.2010 (http://www.imemc.org/index.php?obj_id=53&story_id=57659):
- ³⁵ Ալեյի մանրամասն տե՛ս՝ C. Migdalovitz, “Israel’s Blockade of Gaza, the Mavi Marmara Incident, and Its Aftermath”, *CRS Report for Congress*, էջ 2-3. նաև Özkeçeci-Taner B., “From Allies to Frenemies and Inconvenient Partners: Image Theory and Turkish-Israeli Relations”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, Autumn 2012, Volume XVII, Number 3, էջ 119. նաև U. Uzer, “Turkish-Israeli Relations: Their Rise and Fall”, *Middle East Policy*, Vol. XX, No. 1, Spring 2013, էջ 100. նաև CNNTurk, “9 Türk’e Toplam 30 Kursun...” (9 թուրքի 30 փամփուշտ), 05.06.2010

- (<http://www.cnnturk.com/2010/dunya/06/05/9.turke.toplam.30.kursun/579019.0/index.html>):
- ³⁶ Özkeçeci-Taner, էջ 119. նաև՝ Migdalovitz, էջ 5:
- ³⁷ Migdalovitz, էջ 7. նաև՝ “EU to Hold Urgent Talks over Gaza Raid”, 31.05.2010 (<http://www.heraldsun.com.au/news/breaking-news/eu-to-hold-urgent-talks-over-gaza-raid/story-e6frf7jx-1225873737180>):
- ³⁸ Migdalovitz, էջ 5-6. նաև՝ Özkeçeci-Taner, էջ 119-120:
- ³⁹ Kushner, էջ 28. նաև՝ M. Khawaja, “We Will Never Forgive Israel: Turkish President”, *Foreign Policy Journal*, 03.06.2010 (<http://www.foreignpolicyjournal.com/2010/06/03/we-will-never-forgive-israel-turkish-president/>). նաև՝ “Gül Exclaims: “Turkey will never forget the Israeli raid on Gaza Flotilla””, 08.06.2010 (<http://www.tccb.gov.tr/news/397/49923/gul-exclaims-turkey-will-never-forget-the-israeli-raid-on-gaza-flotilla.html>):
- ⁴⁰ Koritskii, էջ 39:
- ⁴¹ Յ. Չաքքեան, «Մարմարա» Նաւի Վրայ Իսրայէլցիների Յարձակումը Սիրիայի Եւ Իրանի Նկատմամբ ամրապնդել է Թուրքիայի Դիրքերը Պաղեստինում», *Ազգ.* 04.06.2010 (http://www.azg.am/wap/?nl=AM&id=2010060401&Base_PUB=0):
- ⁴² Նոյն:
- ⁴³ S. Arsu, “Ship in Israel Raid Returns to Turkey”, 28.12.2010 (<http://www.nytimes.com/2010/12/27/world/europe/27turkey.html?adxnnl=1&adxnnlx=1374671025-H4jxjWi5jLWJrXVjEo6Aw&r=0>). նաև՝ Ya'ar Chana, “Mavi Marmara Arrives in Turkey; Ankara Holds Out for Apology”, 26.12.2010 (http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/141344#Ue_RgtLjdaY):
- ⁴⁴ Koritskii, էջ 39. նաև՝ R. Medzini, “PM: Israel will not Apologize to Turkey”, 09.04.2011 (<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4117551,00.html>). նաև՝ “Izrayil Ne Budet Izviniyatsya Za Shturm Turetskogo Sudna” (Իսրայէլ ներողութիւն պիտի չիսնորի Իսրայէլի նաւատորմի զորքի համար), 04.09.2011 (<http://ru.tsn.ua/svit/izrail-ne-budet-izvinyatsya-za-shturm-tureckogo-sudna.html>):
- ⁴⁵ G. Hoffman, “Anti-Turkish Occupation Flotilla to Cyprus Called Off”, 16.06.2010 (<http://www.jpost.com/Israel/Anti-Turkish-occupation-flotilla-to-Cyprus-called-off>):
- ⁴⁶ “Turtsiya Prizivayet Vvesti Sanktsii V Otnoshenii Izrayilia” (Թուրքիան կոչ է անում Իսրայէլի դէմ պատժամիջոցներ կիրառելու), 07.06.2010 (<http://izvestia.ru/news/472570>). նաև՝ “Turtsiya Prizvala Mir Vvesti Sanktsii V Otnoshenii Izrayilia” (Թուրքիան կոչ է անում աշխարհին՝ պատժամիջոցներ կիրառել Իսրայէլի դէմ), 07.06.2010 (<http://korrespondent.net/world/1083681-turciya-prizvala-mir-vvesti-sankcii-v-otnoshenii-izrayilia>):
- ⁴⁷ Gagaptay and Evans, էջ 5. նաև՝ Koritskii, էջ 39. նաև՝ Balci and Kardaş, էջ 115:
- ⁴⁸ G. Hoffman, “Anti-Turkish Occupation Flotilla”:
- ⁴⁹ Նոյն:
- ⁵⁰ H. Sassounian, “Israel’s New Ambassador to the U.S. Calls Armenian Killings “Genocide””, 26.06.2009 (<http://asbarez.com/65446/israels-new-ambassador-to-the-u-s-calls-armenian-killings-genocide/>):
- ⁵¹ H. Sassounian, “Cannot Pretend to be Both Pro-Israeli and Pro-Palestinian”, *The California Courier*, 20.10.2009 (<http://www.turkishnews.com/en/content/2009/10/20/turkey-exposed/>):

⁵² Նոյն:

⁵³ Նոյն:

⁵⁴ “Եղեռնի Զոհերին Նուիրում Յուշարձան Իսրայելում”, *Ազգ*, 08.10.2009:

⁵⁵ “ԱՄՆի Հայերը Եւ Հրեաները Հանդէս Են Եկել Հայոց Ցեղասպանութիւնը Ճանաչելու Պահանջագրով”, 03.02.2010 (<http://panarmenian.net/m/arm/news/43573>):

⁵⁶ “ԱՄՆի Հրեական Լոբբին Նախկինի Պէս Զի Աջակցի Թուրքիային”, *Ազգ*, 31.01.2009 (http://www.azg.am/wap/?nl=AM&id=2009013104&Base_PUB=0):

⁵⁷ Avi Mizrahi, “Comments Anger Turkey”, 15.02.2009 (<http://www.drivebyplanet.com/2009/02/israeli-general-avi-mizrahi-comments.html>).

նաեւ՝ H. Sassounian, “Israel vs. Turkey: Escalating Tensions Between Two Strategic Allies”, 17.02.2009 (http://www.huffingtonpost.com/harut-sassounian/israel-vs-turkey-escalati_b_167753.html):

⁵⁸ Յակոբ Չաքրեան, “Տարեցտարի Աճում Է ԱՄՆ Հրեական Կազմակերպութիւնների Նպաստը Հայոց Ցեղասպանութեան Բանաձեւերին”, *Ազգ*, 04.02.2009 (http://www.azg.am/wap/?nl=AM&id=2009020412&Base_PUB=0):

⁵⁹ Նոյն:

⁶⁰ E. Sanamyan, “Washington Briefing: Israeli Knesset Revisits Armenian Genocide”, 08.05.2009 (<http://www.reporter.am/go/article/2009-05-08-israeli-knesset-revisits-armenian-genocide->):

⁶¹ H. Zaken, “Knesset Debates Recognition of Armenian Genocide”, 12.06.2012 (<http://www.timesofisrael.com/knesset-debates-recognition-of-armenian-genocide/>).

նաեւ՝ L. Harkov, “MK Fails to Block Knesset Talks on Armenian Genocide”, 26.12.2011 (<http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/MK-fails-to-block-Knesset-talks-on-Armenian-genocide>):

⁶² H. Sassounian, “Israel Has One Good Reason for Recognizing Armenian Genocide”, 19.06.2012, <http://asbarez.com/103720/israel-has-one-good-reason-for-recognizing-armenian-genocide/> :

⁶³ Sassounian, “Israel Has One Good Reason”, “Israel Has Moral Duty to Recognize Armenian Genocide”, 28.04.2014 (<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/04/israel-armenian-genocide-turkey-prime-minister-erdogan-moral.html>):

⁶⁴ L. Harkov, “Recognizing Armenian Genocide is a Moral Imperative for Jews”, 13.05.2014 (<http://www.jpost.com/Middle-East/Knesset-Speaker-Recognizing-Armenian-genocide-is-a-moral-imperative-for-Jews-352169>):

⁶⁵ H. Sherwood and E. MacAskill, “Netanyahu Apologises to Turkish PM for Israeli Role in Gaza Flotilla Raid”, 22.03.2013 (<http://www.guardian.co.uk/world/2013/mar/22/israel-apologises-turkey-gaza-flotilla-deaths>). նաեւ՝ C. Levinson and J. Parkinson, “Israeli Apology Resets Alliance With Turkey”, 22.03.2013 (<http://online.wsj.com/article/SB10001424127887323419104578376352205848268.html>):

⁶⁶ A. Simsek, “Turkey and Israel: Reviving Strategic Ties?”, 25.03.2013 (<http://www.dw.de/turkey-and-israel-reviving-strategic-ties/a-16698673>):

ARMENIAN GENOCIDE RECOGNITION AND
TURKISH-ISRAELI RELATIONS

KRIKOR ARSHAGYAN
garshakyan@mail.ru

The study surveys Turkish-Israeli state relations between late 2008 and mid-2013. The author refers to the Israeli attack on the Gaza Strip in December 2008, the reaction of the Turkish state, the escalation of tension between Turkey and Israel and the deterioration of relations, which had negative impacts on the military and economic cooperation of these two countries.

While highlighting certain episodes of Turkish-Israeli state relations following the Gaza attack, the author details the action and reaction of state officials of these two countries. The statements and declarations of state officials led to a rupture in certain aspects of Turkish-Israeli interstate cooperation. The author details the intervention of diverse actors who supported the Turkish stance, while other actors, like US and Jewish American organizations, called for restraint.

The author analyses how the issue of Israel recognizing the Armenian Genocide was brought to Turkish state attention. The author notes as well that Jewish-American lobbies hinted that they would stop supporting Turkish state efforts to foil the recognition of the Armenian Genocide in the US Congress. The author notes that these two factors played an essential role in causing the further deterioration of Turkish-Israeli relations and concludes that the issue of the recognition of the Armenian Genocide has become a factor used by both the US and Israel as leverage in their foreign relations.